

توان‌های محیط طبیعی ایران و بهره‌وری گردشگری

جعفر جوان: عضو هیات علمی دانشگاه فردوسی مشهد
مهدی سقایی: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا

چکیده

امروزه گردشگری به عنوان يك صنعت پویا، با ارزش‌ها و دیدگاه‌های خاص خود، اهمیت بسیاری در اقتصاد یافته است. این صنعت ضرایب بالایی را در درآمدزایی، اشتغال‌زایی و انباشت سرمایه دارا می‌باشد که خود از کنش متقابل اجزای تشکیل دهنده آن ناشی می‌شود. بر این مبنا جاذبه‌های طبیعی در چارچوب عرضه محصول گردشگری، با توجه به رشد ۲۰ درصدی طبیعت‌گردی در دهه‌های آینده قرن حاضر از جایگاه خاصی برخوردار است. سرزمین ایران با داشتن توان‌های مطلوب و زیاد طبیعی در زمینه‌های ژئومورفولوژیکی، ژئولوژیکی، هیدرولوژیکی، اقلیم و حیات گیاهی و جانوری، توانایی توسعه این صنعت جهت دستیابی به گردشگری پایدار را در صورت ترسیم راهبردهای آینده دارا می‌باشد. از این رو شناسایی گونه‌هایی بر پایه توان‌های محیطی در سطوح ملی و فراملی برای خلق راهبردهای گردشگری ضروری است؛ تا زمینه‌های کسب درآمد ارزی، اشتغال‌زایی و همچنین شادابی جمعیت جوان جامعه و پاسخگویی به تقاضای آنان را مهیا نماید. در این مقاله سعی شده تا به اختصار این مباحث مورد بررسی قرار گیرد.

کلمات کلیدی: گردشگری، توان‌های محیطی، جاذبه‌های طبیعی، اقتصاد،

ایران

مقدمه

گردشگری که همگام با مدرنیته تعمیم یافت و راه رشد و توسعه را پیمود، امروزه در عصر پسامدرن^۱ با گذار از جنبه‌های کلاسیک خود زمینه‌های

^۱ - postmodern

شکل‌گیری جریان‌های نوین را در اقتصاد پسا صنعتی^۲ و پیرامون آن مهیا نموده است. (Rocbe, 1996, 317) که در آن شکل توسعه برخلاف گذشته – بخصوص دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی – از گردشگری انبوه^۳ به سمت اشکال نوینی از فعالیت‌هایی تحت عنوان گردشگری کیفیتی^۴ سوق یافته است. (ماهنامه جهانگردان، ۱۳۷۷، ۱۴) این نوع صنعت اهدافی چون معرفی و حمایت از فرهنگ محلی، معرفی روش‌های اشتغال‌زا و درآمدساز به مردم محلی، توجه به محیط طبیعی و حمایت از فرهنگ محلی جاذبه‌های آن، شناخت و تشویق صنایع دستی، احیای مراسم و سنن محلی و حفاظت از محیط زیست را مد نظر دارد. گردشگران نوین نیز افرادی هستند مطلع‌تر، از نظر فرهنگی آگاه‌تر و نسبت به مسائل فرهنگی و زیست‌محیطی حساس‌تر و کنجکاوتر، ضمن آنکه از قدرت تجزیه و تحلیل بالایی نیز برخوردارند (داس ویل، ۱۳۷۸، ۱۴) همراه با این روند اقتصاد گردشگری نیز به عنوان یک صنعت بدون دود با درآمدزایی و اشتغال‌زایی بسیار جایگاه مهمی را در اقتصاد ملی کشورها به خود اختصاص داده و به عنوان یک صنعت با ضرایب بالایی انباشت سرمایه و یکی از سریع‌ترین راه‌های بازگشت آن مطرح است. (سرلک، ۱۳۸۰، ۲۴۰) بنابر آمار موجود این صنعت در سال ۲۰۰۰ با حدود ۶۹۸ میلیون نفر درآمدی را معادل ۴۷۵/۹ میلیارد دلار حاصل نموده است. (سینایی، ۱۳۸۰، ۲۳۱)

بطور کلی این تغییر دیدگاه‌ها و ارزش‌های گردشگری در قرن حاضر به نوبه خود، در ترسیم خطوط توسعه آینده این صنعت تأثیر بسیاری نهاده است. در این بین رویکرد به محیط طبیعی و جاذبه‌های آن حائز اهمیت بسیاری می‌باشد. هرچند پناه بردن به طبیعت به عنوان مأوای گریز از زندگی ماشینی و سیطره اسطوره تکنولوژی بر ابعاد آن از دیرباز وجود داشته؛ ولی در قرن حاضر با توجه

^۲ - post industrial

^۳ - Mass Tourism

^۴ - Quality Tourism

به سهولت دسترسی و شناسایی جاذبه های فراوان در دل طبیعت بازدید از این محیط ها روند صعودی یافته است. برپایه برآورد سازمان جهانی گردشگری (WTO) در نخستین دهه قرن ۲۰۰۰ بخش اکوتوریسم (طبیعت گردی) بین ۱۰ تا ۳۰ درصد رشد خواهد داشت و انتظار می رود تا یک دهه دیگر طبیعت گردان که هم اکنون ۷ درصد کل مسافران جهان را تشکیل می دهند به بیش از ۲۰ درصد برسند (رضوانی، ۱۳۸۰، ۲۳۶) از این رو سازمان های مسئول باید آگاهی لازم را در مورد شناسایی امکانات و تمهیداتی که به واسطه این تغییر و رشد ایجاد می شود کسب نموده تا توانایی جذب گردشگران نوین را که خواستار تنوع و تجزیه محیط های جدید هستند به دست آورند. (Tribble, 1997, 72)

سرزمین ایران با توجه به شرایط اکولوژیکی و موقعیت جغرافیایی خود توان آن را دارد که گام های مؤثری در جذب این گردشگران بردارد. در این میان کسب یک دیدگاه فضایی در چارچوب شناسایی توان های محیطی و گونه شناسی این صنعت مبتنی بر آن می تواند مفید واقع شود. هرچند تقلیل جریان های گردشگری تنها به روند متقابل در فضاهای کانونی قطب های آن و در نظر نگرفتن فضاهای پیرامونی در چارچوب کنش متقابل انسان و محیط، رویکرد به توسعه صنعت یاد شده را با محدودیت هایی مواجه کرده است.

توان های محیط طبیعی ایران

منظور از توان های محیطی مجموعه داده های طبیعی است که در بهره وری اقتصادی انسان از محیط مؤثر بوده و در راستای فعالیت های اقتصادی انسان در محیط کاربرد دارد. گردشگری نیز به عنوان یک فعالیت اقتصادی که به نحوی میراث طبیعی را خرید و فروش می کند (بونیفیس، ۱۳۸۰، ۷۵) با توجه به وابستگی به محیط طبیعی و بهره وری از آن در این چارچوب فرار می گیرد. در بررسی توان های محیطی جهت بهره وری از محیط، عوامل جغرافیایی متعددی به عنوان عوامل تشکیل دهنده توان های محیطی مطرح می باشند. این عوامل اگرچه

در ساختار محیط به صورت سیستمی مرتبط عمل می‌کنند و هر یک به نوبه خود تحت تأثیر عوامل دیگر شکل می‌گیرند ولی بنا به شرایط جغرافیایی و ویژگی‌های منطقه‌ای هر کدام در شکل‌دهی به سیمای طبیعی محیط از نقش ویژه‌ای برخوردارند. این عناصر طبیعی که در تئوری‌های اقتصادی جایی ندارند در اقتصاد این صنعت به عنوان ماده اولیه و خام در نظر گرفته شده و به شکل‌های مختلف عرضه می‌شوند. (قره‌نژاد، ۱۳۷۸، ۱۶۶) سرزمین ایران که بخش وسیعی از فلات ایران است و با وسعت ۱,۶۴۸,۱۹۵ کیلومتر مربع در عرض ۲۵ تا ۴۰ درجه شمالی و طول ۴۴ تا ۶۴ درجه شرقی (جعفری، ۱۳۶۳، ۸۶) به شکل چهار ضلعی نامنظمی قرار گرفته است به دلایل موقعیت جغرافیایی در پیکره خود مملو از تنوع و گوناگونی است. محیط طبیعی ایران اعم از چشم‌انداز کوهستانی، پایکوهی، جلگه‌های هموار، دارای توان‌های بالقوه زیادی است که می‌تواند در زمینه گردشگری مورد بهره‌وری قرار گیرد. (رهنمایی، ۱۳۷۰، ۲۷۲) که بطور خلاصه و گذرا به آنها اشاره می‌گردد بر این مبنا می‌توان به توان‌های محیطی زیر اشاره کرد.

ساختارهای ژئولوژیکی ژئومورفولوژیکی

ساختارهای ژئولوژیکی^۵، اشکال طبیعی پوسته زمین، که حاصل حرکات تکتونیکی و برون‌ریزهای درونی و فرسایش‌های بعدی است هر یک به نوبه خود چشم‌اندازی را خلق می‌کند. وضع قرارگیری طبقات با اشکال جالب و جاذب حاصل در طبقات متفاوت از نظر سن و جنس، جلگه‌ها، بیلاق‌ها و دره‌های تنگ و عمیق می‌تواند موضوع عرضه در جذب گردشگر به حساب آیند. همچنین برجستگی‌ها و فرورفتگی‌ها و سایر اشکال منظم و نامنظم زمین همراه با شکاف‌ها و فضا‌های متنوع و مرتبط با سطوح خارجی زمین تحت عنوان ساختارهای ژئومورفولوژیکی^۶، به عنوان عامل دیگر در جذب گردشگر محسوب می‌شوند

^۵- Geological

^۶- Geomorphological

(قره‌نژاد، ۱۳۷۴، ۹۶). این ساختارها را در سرزمین ایران به وفور می‌توان مشاهده کرد. بارزترین خصیصه پیکره جغرافیایی ایران چشم‌انداز کوهستانی آن است. دو رشته کوه بزرگ البرز و زاگرس در شمال و شمال غرب ایران کشیده شده‌اند. در مرکز فلات ایران نیز رشته‌کوهی به موازات زاگرس از آذربایجان تا کرمان ادامه می‌یابد. این نواحی به لحاظ عوارض طبیعی، پدیده‌های مورفوزن، فرسایش و نظیر اینها، چشم‌اندازهای جالبی را به وجود آورده‌اند که در جذب گردشگران از پتانسیل بالایی برخوردار می‌باشند و حتی از گذشته دور تاکنون به عنوان مراکز ییلاقی، نقش استراحتگاهی داشته‌اند. این توان‌ها که تا مدت‌ها دارای ارزش فصلی ویژه در تابستان می‌باشند با توسعه ورزش‌های زمستانی استفاده از آن‌ها ابعاد وسیع‌تری پیدا کرده است و برای مقاصد کاربری زمین در دامنه‌های مرتفع کوهستانی که پوشیده از برف هستند، طیف وسیعی از فعالیت‌های گردشگری را میسر می‌سازد (رهنمایی، ۱۳۷۰، ۹۵) به علاوه این نواحی دارای جاذبه‌های طبیعی دیگری چون چشمه‌ها، آبشارها، غارها و امثال اینها بوده که نشان از توان بالایی جذب گردشگر را دارد. محیط کوهستانی ایران با چشم‌انداز گوناگون خود، با انگیزه‌های استراحت یا ورزش در فصول تابستان و زمستان علاقمندان بسیاری را می‌تواند به خود جذب کند.

نواحی داخلی فلات ایران بخصوص در جنوب و بخش مهمی از شرق به صورت حوضه‌های بسته یا نیمه بسته مستقل با وسعت‌های متفاوت، تحت تأثیر پرفشار جنب‌حاره از اقلیمی نامساعد و خشک برخوردارند و به صورت بیابان‌های غالباً وسیع ظاهر شده‌اند (محمودی، ۱۳۷۳، ۶). چشم‌اندازهای مرفولوژیکی نواحی داخلی ایران کویرها، ماسه‌زارها و کلوت‌ها را تشکیل می‌دهند. اگر دریاچه‌های موقت و اتفاقی را هم جزء کویرها حساب کنیم وسعت کویرها در نواحی داخلی به ۶۶ هزار کیلومتر مربع بالغ می‌شود؛ و وسعت زمین‌های پوشیده از ماسه در دشتهای بیابانی بیش از ۲۳ هزار کیلومتر مربع بوده و کلوت‌های دشت کویر به تنهایی وسعتی بیش از ۴ هزار کیلومتر مربع را

می‌پوشانند (جداری عیوضی، ۱۳۷۶، ۱۴). این نواحی دارای جاذبه‌های مخصوص خود می‌باشند. این بیابان‌ها و کویرها چشم‌انداز بکری را با آسمان دلفریب که از دیرباز آوای ملکوتی حرکت به سوی واقعیت و نهان جان را در دل هر بیننده و صاحب ذوقی برانگیخته، شکل می‌دهد که باعث جذب بسیاری از مشتاقان خواهد بود (سقایی، ۱۳۸۰، ۵۳). می‌توان در بین اشکال مختلف زمین همچون بهترین و جالب ترین نمونه کلوت‌ها در دنیا که در دشت لوت وجود دارد اشاره کرد. در بخشی از کلوت‌ها منظره عمومی این تپه‌ها و راهروهای طویل و موازی، شبیه بناها و کاخ‌های ویران شده و مخروبه‌ای است که به دلیل شباهتشان به یک شهر ویرانه، در اصطلاح محلی "شهر (تخیلی) لوت" گفته می‌شود (زمردیان ۱، ۱۳۸۱، ۱۴۴) همچنین از جاذبه دیگر این نواحی می‌توان از گِل‌فشان‌ها (Mud - Geyser) نام برد که یکی از اشکال و فرایندهای ژئومورفیک بسیار جالب و تقریباً منحصر به فرد در ساختمان ناهمواری‌های ایران می‌باشند. گِل‌فشان‌ها درواقع پدیده‌ای طبیعی همانند آتشفشان است که به صورت تپه‌ای مخروطی بوده و به جای گدازه، از دهانه آن گاز همراه با گل خارج می‌شود (زمردیان ۲، ۱۳۸۱، ۱۸۰). علاوه بر تمامی این جاذبه‌ها رشد تورهای بیابان گردی همراه با کاروان‌ها، شترسواری در بیابان، اسکی و فایق‌سواری روی ماسه و نظیر این‌ها بر جذابیت گردشگری در نواحی بیابانی داخلی کشور افزوده است.

اقلیم

بدون شك در کشورهای مختلف دنیا نواحی گردشگری، تحت تأثیر فصول مناسب و مطلوب مشخص می‌باشند و آب و هوا یکی از عوامل عمده محسوب می‌گردد. بنابراین در زندگی اقتصادی- اجتماعی این صنعت، آب و هوا از موضوعات اصلی آمایش در مقیاس محلی و منطقه‌ای به شمار می‌رود (خالدی، ۱۳۷۳، ۲۵). کشور ایران باتوجه به شرایط ویژه جغرافیایی و قرارگیری آن در عرض‌های ویژه که تأثیر عوامل بیرونی در ایجاد شرایط آب و هوایی نقش مهمی

را بازی می‌کند. در چنین شرایطی وضعیت ژئومورفولوژیکی و چگونگی آرایش ناهمواریها (جهت، ارتفاع و شیب) نقش تعیین کننده‌ای را در چگونگی به وجود آوردن شرایطی که اقلیم راتحت تاثیر خود قرار می‌دهد بازی می‌کند. بنابراین نتیجه ترکیب عوامل درونی و بیرونی در سطح کشور، شرایط آب و هوایی کاملاً متفاوتی را حتی در واحد سطح کوچک به وجود می‌آورد و شاید ایران از جمله کشورهای نادر جهان است که می‌توان در آن تنوع آب و هوایی را در محدوده‌های کوچک مشاهده کرد (بدیعی، ۱۳۶۷، ۷۱). این تنوع شامل، تنوع شرایط اقلیمی، پوشش گیاهی، زندگی جانوری و از همه مهمتر تنوع فصول می‌باشد که خود مزیتی در زمینه گردشگری محسوب می‌گردد. به گونه‌ای که وقتی در مناطق غرب و شمال غرب شرایط آب و هوایی برای تفریحات و سرگرمی‌های زمستانی مثل اسکی مهیا است در همان زمان در مناطق جنوبی شرایط آب و هوایی برای تفریحات تابستانی مناسب می‌باشد. علاوه بر این می‌توان به تفاوت زیاد بارش سالانه نیز در نواحی مختلف کشور اشاره کرد که دامنه تغییرات آن از ۲۰۰۰ میلیمتر در گیلان تا کمتر از ۱۰۰ میلیمتر در نواحی مرکزی در نوسان است. با توجه به متوسط بارندگی سالانه در کل کشور، حدود ۲۷۵ میلیمتر و تغییرات فاحش آن در بین نواحی مختلف و نیز باتوجه به آن که تعداد روزهای ابری و بارانی وساعت آفتابی در مناطق مختلف کشور در طول سال، بعنوان یکی از عوامل مهم در شناسایی توان‌های هر منطقه (سقایی، ۱۳۸۰، ۱۳۲)، می‌توان مناطق مختلف گردشگری ایران را بر این مبنا تقسیم‌بندی نموده و قابلیت‌های آنان را در طول سال برشمرد. بطور کلی شناخت دقیق و همه‌جانبه و معرفی صحیح اقلیم ایران می‌تواند در ترسیم خطوط آینده توسعه این صنعت نقش بسیار مهمی را ایفا کند. بر پایه اقلیم، قابلیت‌های چنگانه پذیرش گردشگران در نواحی مختلف در طول سال وجود دارد که زمینه‌ساز افزایش ظرفیت‌های آن می‌باشد.

توان هیدرولوژیکی^۷

دو دریا در شمال و جنوب کشور همراه با دریاچه‌های متعدد آن در سرزمین ایران پراکنده‌اند و از توان‌های محیطی در زمینه بهره‌وری گردشگری محسوب می‌شوند. خلیج فارس و دریای عمان در جنوب کشور که به دریاهای آزاد مرتبط‌اند قابلیت جذب مشتاقان^۸ در فصول مختلف را دارا می‌باشند. به علاوه دریای خزر نیز با سواحل به وسعتی معادل هزار کیلومتر با چشم انداز جنگلی در قسمت جنوبی خود از مناطق مورد توجه گردشگران می‌باشد. همچنین وجود دریاچه‌های متعدد در سطح کشور از جمله دریاچه ارومیه بزرگترین و پرآب‌ترین دریاچه نواحی داخلی همراه با غلظت و شوری زیاد آن (در حقیقت یک دریاچه کوهستانی است. بدیعی، ۱۳۶۷، ۱۴۰)، دریاچه زریبار با آب شیرین در قسمت شمالی دشت مریوان، دریاچه هامون بزرگترین دریاچه آب شیرین واقع در سیستان، دریاچه مهارلو و پریشان در اطراف شیراز، همگی از پتانسیل بالایی جذب گردشگر برخوردار بوده و با توجه به اکوسیستم‌ها و زیست گاه‌های پیرامون خود جاذبه‌های گردشگری را در زمینه‌های مختلف از جمله لجن درمانی، غواصی، قایقرانی و ماهیگیری همراه با دیدار از چشم‌اندازهای طبیعی را خلق نموده‌اند. در حقیقت برخورداری از چشم‌انداز ساحلی، جزیره‌ای و دریایی برای فعالیت‌های گذران فراغت و اقتصاد گردشگری در قالب معیارهای اجتماعی و فرهنگی ارزش والایی دارد (رهنمایی، ۱۳۷۰، ۳۲۰). علاوه بر آنچه ذکر گردید بعلاوه شرایط خاص توپوگرافیکی، زمین شناسی و چگونگی تغذیه آب خوان ها، چشمه‌های بسیاری با اشکال مختلف در سطح کشور وجود دارد. هرچند هنوز آمار کاملی از این چشمه‌ها بدست نیامده است ولی با این وجود نمی‌توان قابلیت‌های اقتصادی این چشمه‌ها را در زمینه صنعت یاد شده نادیده گرفت. چشمه‌ها چه برای جویندگان خواص درمانی و چه برای عاشقان مکان‌های طبیعی

^۷-Hydrogeological

و آرام با چشم انداز کم نظیر از عوامل مهم عرضه گردشگری محسوب می‌گردند (قره نژاد، ۱۳۷۸، ۱۷۲).

حیات جانوری و گیاهی

جوامع گیاهی و جانوری به خصوص در مناطق حفاظت شده به عنوان یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری در قرن حاضر مطرح است. طبق بررسی انجام شده، در بین گونه‌های مختلف موجود در سفرهای گردشگری بیشترین سطح رشد به سفرهای زیست محیطی یا «سafari»^۸ اختصاص یافته است. (یافت، ۱۳۷۵، ۳). این گونه سفرها یکی از درآمدزاترین گونه‌های صنعت می‌باشد. به طوری که در کشوری مانند کنیا يك سوم درآمد ارزی از راه گردشگران علاقمند به دیدن پارک‌های حفاظت شده این کشور به دست می‌آید (رضوانی، ۲۳۵، ۱۳۸۰).

بر این مبنا شناسایی توان‌های محیطی موجود از جوامع گیاهی و جانوری در هر کشور می‌تواند در زمینه بهره‌وری و توسعه گردشگری مفید واقع شود. در این میان سرزمین ایران نیز با توجه به تنوع ارزشمند و بی‌مانندی از شرایط و عوامل اکولوژیکی، از تنوع حیات گیاهی و جانوری زیادی بهره‌مند است. این سرزمین حدود ۱۲۵ گونه پستاندار از بزرگترین و کوچکترین آنها را یعنی نهنگ ۳۰ تنی خلیج فارس و «زباب» ۲/۵۹ گرمی را در خود جای داده است. (یافت، ۱۳۷۵، ۶) از نظر وجود پرند گان و تنوع این موجودات زیبا ایران به راستی در جهان بی‌همتا است. تعداد گونه‌هایی که در ایران یافت می‌شود برابر تعداد کل گونه‌های سراسر اروپا (بدون اتحاد جماهیر شوروی سابق) می‌باشد و به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص تعداد بسیاری از پرندگان در کشور زندگی یا در حین مهاجرت از آن عبور می‌نمایند؛ تقریباً ۳۵۰ گونه پرنده در ایران زاد و ولد

^۸- Safari Trips

^۹- Pygmy shrew

می‌نمایند. (کهرم، ۱۳۷۵، ۲) مناطق حفاظت شده در ایران در حدود ۸ میلیون و ۴۳۴ هزار هکتار بوده که با چهار نوع طبقه‌بندی اداره می‌شوند. پناهگاه حیات وحش و منطقه حفاظت شده روی هم رفته حدود ۳/۴ درصد از سطح کشور را می‌پوشانند (ریاضی، ۱۳۷۸، ۲) این مناطق در ۷۷ نقطه از کشور شامل جنگل‌های زیبا، تالاب‌های وسیع، دریاچه‌های عظیم و آثار کم‌نظیر حیات وحش جهانی می‌باشند که توان بالایی را در بهره‌وری گردشگری به نمایش می‌گذارند و نشان از قابلیت‌هایی دارد که می‌تواند در امر توسعه صنعت یاد شده پایدار در چارچوب اکوتوریسم مفید واقع شود.

بهره‌برداري گردشگري

بهره‌وري از توان‌هاي محيط طبيعي ايران در زمينه گردشگري با توجه به ابعاد آن به عنوان يك صنعت از يك سو و تحولات اجتماعي و فرهنگي ناشي از آن از ديگر سو مي‌طلبد كه گونه‌هايي در اين زمينه برپايه توان‌هاي محيطي شناسايي گردد و با تطبيق آن با مكان‌هاي جغرافيايي موجود بهره‌وري به سطح مطلوبي برسد. براین اساس با توجه به توان‌هاي محيط طبيعي ايران مي‌توان دو گونه گردشگري را با انگيزه‌هاي متفاوت بازشناخت كه در سطوح مختلف، راهبرد توسعه صنعت یاد شده را شکل می‌دهند.

اولین گونه عمده، گردشگري با انگيزه تفریح است كه در سطوح داخلي، گردشگران بسياري را به سمت جاذبه‌هاي طبيعي سوق مي‌دهد. آنچه در اين جريان گردشگري نقش برجسته‌اي دارد توجه به مناطق ساحلي است كه جريان گردشگري دريايي ۱۰ را شكل مي‌دهد. دومین جريان عمده گردشگري كه مي‌تواند در سطوح خارجي، گردشگران بسياري را به سرزمين ايران جذب نمايد جاذبه‌هاي اکوتوريستي مي‌باشد. كه از اين نظر در ايران جاذبه‌هايي از قبيل نواحي بيابان وسيع و گسترده، سرزمين‌هاي كوهستاني با ارتفاعي بالاي

^{۱۰} - Marine Tourism

۲۵۰۰ متر برای پیست اسکی، نواحی کوهستانی پریچ و خم، وجود گسل‌های متعدد و فراوان و صخره‌های قابل توجه، غارهای عمدتاً آهکی روی سازندهای ویژه، ... در نواحی مختلف کشور وجود دارد. بر این مبنا این دو گونه ذکر شده به عنوان گونه‌هایی که در سطوح خارجی و داخلی می‌توانند دارای بازده قابل قبول در بهره‌وری پایدار از صنعت گردشگری باشند، مورد بررسی قرار می‌گیرند.

گردشگری دریایی

در میان گونه‌های گردشگری با انگیزه تفریح، گردشگری دریایی از دیرباز جایگاه مهمی را به خود اختصاص داده است. سفر به سواحل و استفاده از خورشید و انجام تفریحات آبی - همچون شنا، اسکی روی آب، ماهیگیری، قایق‌سواری، غواصی و نظیر اینها - از علایق اکثر گردشگران بخصوص گردشگران داخلی هر کشور محسوب می‌شود. که مستلزم مسافرت از محل اقامت و تمرکز بر روی محیط دریایی است (سقایی، ۱۳۸۱، ۱۷). این قبیل گردشگری، در کشورهای نظیر ایران که دارای شرایط آب و هوای نیمه‌بیابانی، عدم وجود حوضه‌های آبی در تمام سال، وجود گرمای طاقت‌فرسا در تابستان می‌باشند، اهمیت زیادی پیدا می‌کند. براین اساس گردشگری دریایی در ایران قدمت زیادی دارد که ناشی از وجود مناطق ساحلی باریک در جنوب و شمال و نواحی بیابانی وسیع در داخل است. سواحل جنوبی دریایی خزر در استان‌های شمالی کشور به علت نزدیکی به کانون‌های جمعیتی، اقلیم مناسب و دسترسی آسان همراه با هم تنیدگی جنگل، کوه و دریا، در ایام تعطیلات بخصوص در فصل تابستان گردشگران داخلی بسیاری را به سوی خود جذب می‌کند. سواحل خلیج فارس و دریای عمان نیز در جنوب کشور هرچند دارای توان‌های بالقوه جذب گردشگر بخصوص در فصل زمستان - (زمان رکود گردشگری دریایی در سایر نقاط) بوده ولی به علت عدم تطبیق ایام تعطیلات با این زمان، دوری نسبت به کانون‌های جمعیتی و عدم وجود راه‌ها دسترسی آسان و وسایل نقلیه عمومی

مطمئن و وجود محدودیت‌های تأسیسات زیربنایی، برنامه‌ریزی توسعه گردشگری با کارکرد بندری تنها توانسته است گردشگران را در مناطق آزاد تجاری جذب نماید. این در حالی است که امروزه محیط دریایی نه تنها مورد علاقه مردم بوده بلکه در دسترس آنان نیز می‌باشد که خود تقاضا را برای گردشگری دریایی در رابطه‌ای مستقیم با رشد جمعیت جوان افزایش داده و ضروری می‌سازد که عرضه محصول این صنعت در مناطق ساحلی به تقاضا پاسخ گوید (Orams, 1999, 11) از این رو شناخت گردشگری دریایی و فعالیت‌های ناشی از آن می‌تواند در ترسیم راهبرد آینده مفید واقع شود. در نظر گرفتن تنوع کیفی طبقات اجتماعی در این گونه صنعت برای سوق دادن جمعیت جوان به سوی محیط‌های دریایی همراه با مهیا نمودن زمینه فعالیت‌های تفریحی مربوطه، می‌تواند بهره‌وری را از توان‌های مناطق ساحلی ایران به سطح بالایی برساند و همچنین سبب شادابی جامعه و پخش درآمد ملی و نیز اختلاط قومی و فرهنگی در مناطق محلی شود. ذکر این نکته ضروری است که رویکرد این گونه گردشگری در وهله اول به سمت جذب گردشگران داخلی می‌باشد تا در صورت سرمایه‌گذاری لازم و پاگرفتن دیگر شرایط زمینه‌های جذب گردشگران خارجی مهیا گردد.

اکوتوریسم

مهمترین راهکار موجود در زمینه بهره‌وری از توان‌های محیطی ایران در زمینه گردشگری را می‌توان در توجه به توسعه اکوتوریسم دانست. اکوتوریسم که با انگیزه سفر به مناطق طبیعی شکل می‌گیرد توسط سازمان جهانی گردشگری (WTO) اینگونه تعریف شده است: "مسافرت به مناطق طبیعی که همراه با مسئولیت بوده و موجب بهبود بخشیدن به سطح زندگی مردم محلی و حفظ محیط زیست شود" (Hvenegaard, 1994, 25) بنابراین تعریف اکوتوریسم باید مستلزم ویژگی‌های زیر باشد:

۱- حداقل آثار منفی بر محیط طبیعی و جوامع محلی، ۲- بر جای نهادن آثار مثبت در زمینه حفاظت از محیط زیست و ارتقاء کیفیت مدیریت آن، ۳- به حداکثر رساندن مشارکت مردم محلی در تصمیم گیری های مربوط، ۴- افزایش رفاه اقتصادی و دیگر سودهای حاصل از این صنعت، ۵- تدارک فرصت های مناسب برای مردم محلی و کارکنان صنعت گردشگری برای ارتقاء بهره وری و چگونگی پایداری آن (Fennell, 1999, 40). این ویژگی ها اکوتوریسم را قادر می سازد که در استفاده از توان های محیطی سبب افزایش تأثیرات اقتصادی آن و همچنین حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار شده و تحرك و پویایی را در اقتصاد محلی و منطقه ای به وجود آورد. (Hvenegaard, 1994, 28)

در ایران اکوتوریسم با توجه به قابلیت های ذکر شده از جاذبه های طبیعی می تواند در سطوح خارجی گردشگران بسیاری را جذب نموده و زمینه ساز افزایش درآمد و اشتغال زایی شود. همچنین با توجه به آنکه اکوتوریسم در ایران از محظوریتهای اخلاقی - فرهنگی دیگر گونه های گردشگری برخوردار نمی باشد می تواند عملکرد مثبتی را در روند توسعه خود داشته باشد. که این خود شناسایی و بازاریابی قوی را در زمینه معرفی جاذبه های اکوتوریستی می طلبد تا بتواند سهم مناسبی از رشد ۲۰ درصدی اکوتوریسم را در سال های آینده نصیب سرزمین ایران نماید. برای مینا برای ایجاد تقاضا در جاذبه های طبیعی لازم می آید که در تبلیغ برای شناساندن جاذبه های طبیعی در داخل و خارج کشور با شیوه های بین المللی کوشش گردد و همچنین سهولت دسترسی به این جاذبه ها و ایجاد امکانات تفریحات جانبی فراهم آید. آنچه از توان های محیطی ایران ذکر گردید به عنوان عرضه محصول اکوتوریستی محسوب می شود، گام بعدی فراهم آوردن تقاضا برای این محصول است تا موجب توسعه امکانات زیربنایی و ایجاد اشتغال و افزایش ارزش افزوده در این بخش شود.

گردشگری پایدار

بهره‌وری از توان‌های محیطی بدون در نظر گرفتن پایداری این منابع آثار منفی بسیاری را رقم خواهد زد. از این رو توجه به گردشگری پایدار گونه‌های مختلف می‌تواند آثار منفی را به حداقل ممکن برساند. گردشگری پایدار، حال و آینده و زیربنای اقتصادی وابسته به آن، کاربرد ظرفیت‌های مناطق طبیعی برای احیاء و بهره‌وری منابع آن در آینده، کمک به شناخت آداب و رسوم و شیوه‌های زندگی مردم محلی برای کسب تجربه گردشگری، پذیرفتن سهم عادلانه مردم محلی از سودهای گردشگری و بالا بردن اشتیاق و انگیزه مردم محلی را شامل می‌شود (Fennell, 1999, 20) که می‌تواند اهمیت این صنعت را در رشد و توسعه بستر محیط و اقتصاد یادآور شود و در ایجاد عدالت، توسعه و بهبود بخشیدن کیفیت زندگی جوامع میزبان به ایفای نقش بپردازد. در این میان سیر و سیاحت پایدار در ایران برای بهره‌وری از توان‌های محیطی به عنوان فعالیتی که نه تنها منابع طبیعی را حفظ می‌کند بلکه ظرفیت‌ها را نیز برای ایجاد درآمد و اشتغال مستمر افزایش داده (سینایی، ۱۳۷۵، ۱۳۵) و می‌تواند براساس راهکارهای اجرایی زیر راهبردهای توسعه صنعت یاد شده را در آینده نمودار سازد. این راهکارها عبارتند از:

- ۱- پایداری منابع مورد استفاده، ۲- کاهش مصارف اضافی و زائد، ۳- حفظ تنوع و گوناگونی منابع طبیعی، ۴- هماهنگی و برنامه‌ریزی، ۵- حمایت از اقتصاد محلی، ۶- توجه به ویژگی‌های جوامع محلی، ۷- مشارکت مردم محلی در تصمیم‌گیری‌ها، ۸- آموزش کارکنان، ۹- بازاریابی مسئولانه و قوی، ۱۰- انجام فعالیت پژوهشی در این زمینه.

نتیجه‌گیری

صنعت گردشگری از صنایع رشد یابنده‌ای است که در سال‌های اخیر به سرعت رو به گسترش بوده و در ردیف صنایع همه‌جاگیر درآمده است. برای

بسیاری از کشورها بخش گردشگری یکی از بخش های مهم اقتصادی می باشد؛ حتی از دیدگاه اشتغال زایی، صنعت یاد شده بلافاصله پس از صنایع سنگین قرار می گیرد. (پدربان، ۱۳۷۴، ۶۵) همچنین در گردشگری یک کنش بالقوه بین صنعت و مشتری، در ارائه محصول و کیفیت مورد انتظار برای تجربه آن وجود دارد (Dann, 1996, 307) که می تواند در جذابیت های حاصل از محیط طبیعی پویایی لازم را به دست آورد. جاذبه های طبیعی که شامل کوهستان ها، جنگل ها، چشمه ها، آبشارها، غارها، دریاچه ها، منظره های زیبای طبیعی، فضاهایی که حیوانات در آن قابل مشاهده اند. فضاهای باز مناسب برای اردو (کمپینگ) شیب های مناسب برای انواع اسکی و محل مناسب برای سوارکاری، شکار، ماهی گیری و نظایر این ها بوده که به عنوان یکی از اثر گذارترین جاذبه های گردشگری مطرح می باشند. (سعیدنیا، ۱۳۷۹، ۸۲).

جاذبه های طبیعی در ایران به وفور یافت شده و در محیط های جغرافیایی مختلف از توان های بالقوه زیادی برخوردار هستند که لازم می آید با بررسی و کاوش در تمامی این توان های محیطی زمینه های رشد و توسعه صنعت گردشگری مهیا گردد تا به عنوان یکی از بخش های مهم اقتصاد ملی به ایفای نقش پردازد و اقتصاد نفتی ما راه های تنفس دیگری را نیز تجربه کند. در این میان دو گونه گردشگری ذکر شده در بالا در دو سطح مختلف، راهبردهایی هستند که خطوط آینده توسعه گردشگری را در زمینه بهره وری از توان های محیطی ترسیم می نمایند.

گردشگری دریایی هر چند در سواحل جنوبی ایران توانایی آن را دارد که در سطوح خارجی به ایفای نقش پردازد ولی امروزه بر اساس بررسی های انجام شده، اکثریت غالب گردشگران دریایی را باید در محدوده مرزهای ملی و منطقه ای جستجو کرده و بر این پایه برنامه ریزی نمود (Orams, 1999, 21) اما در زمینه اکوتوریسم علاوه بر مواردی که ذکر گردید شناسایی بازارهای بالقوه بخصوص در کشورهای توسعه یافته می تواند با توجه به فزونی علائق

اکوتوریستی در آن کشورها و همچنین قدرت بالایی خرید زمینه ساز جذب بیشتر مشتاقان طبیعت گردی باشد تا بتواند درآمد ارزی و اشتغال را در چارچوب گردشگری پایدار برای کشور به ارمغان آورد.

در آخر ذکر این نکته ضروری است اگر برنامه ریزان و سیاست گزاران امور گردشگری با دید وسیع و توجه به جمع جهات به ویژه با همکاری کارشناسان محیط زیست و جغرافی دانان به برنامه ریزی برای "آمایش این صنعت" اقدام کنند، گردشگری نه تنها عامل تخریب محیط زیست نخواهد بود بلکه غنای محیط زیست و آبادی سرزمین را به همراه خواهد داشت. (محلّاتی، ۱۳۷۹، ۲۴۱)

نباید فراموش کرد که گردشگری صنعتی قابل انعطاف، پایدار و با چشم انداز روشنی از رشد در دراز مدت می باشد. (Tlarssel, 1994, 169).

منابع و مآخذ

- ۱- ایافت، سیدامیر، مقدمه‌ای بر مفهوم جدید جهانگردی زیست محیطی، فصلنامه محیط زیست، شماره اول ۱۳۷۵
- ۲- بونی فیس، پریسیلا، مدیریت گردشگری فرهنگی، ترجمه محمود عبدا زاده، دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۸۰.
- ۳- بدیعی، ربیع، جغرافیای مفصل ایران، جلد اول، انتشارات افیال، ۱۳۶۷.
- ۴- پدریان، مرتضی، اثرات اقتصادی و فرهنگی توریسم، مجموعه مقالات اصفهان و جاذبه‌های ایرانگردی و جهانگردی، ۱۳۷۴.
- ۵- جداری عیوضی، جمشید، ژئومورفولوژی ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۶.
- ۶- جعفری، عباس، شناسنامه جغرافیای طبیعی ایران، انتشارات گیتاشناسی، ۱۳۶۳.
- ۷- خالدي، شهریار، کاربرد آب و هوا در توسعه جهان گردی، مجموعه مقالات جهان گردی و توسعه، ۱۳۷۳.
- ۸- داس ویل، راجر، مدیریت جهان گردی، ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۷۸.

- ۹- رضوانی، علی اصغر، اکوتوریسم و نقش آن در حفاظت محیط زیست، ماهنامه اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۷۴-۱۳۸۰، ۱۷۳.
- ۱۰- رهنمایی، محمد تقی، توان های محیطی ایران، انتشارات مطالعات و تحقیقات شهرسازی، ۱۳۷۰.
- ۱۱- ریاضی، برهان، بهره وری تفریحی پایدار از مناطق تحت حفاظت سازمان، فصلنامه محیط زیست، شماره ۲۶، ۱۳۷۸.
- ۱۲- زمانی، فراهانی، حمیرا، ایران: صنعت گردشگری و خدمات مسافرتی، انتشارات زهد، ۱۳۷۹.
- ۱۳- زمردیان، محمد جعفر، ژئومورفولوژی ایران، جلد اول، انتشارات دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۱.
- ۱۴- زمردیان، محمد جعفر، ژئومورفولوژی ایران، جلد دوم، انتشارات دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۱.
- ۱۵- سرلک، احمد، جهان گردی و رفاه اقتصادی، ماهنامه اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۷۴-۱۷۳، ۱۳۸۰.
- ۱۶- سعیدنیا، احمد، فضاهای فرهنگی، ورزشی و تفریحی، انتشارات مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری، ۱۳۷۹.
- ۱۷- سفایی، مهدی، بررسی صنعت توریسم در شهرستان بندرگز، پایان نامه دوره کارشناسی، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۰.
- ۱۸- سفایی، مهدی، شهرهای ساحلی و گردشگری دریایی، ماهنامه شهرداریها، ۳۸، ۱۳۸۱.
- ۱۹- سینایی، وحید، ناکار آمدی، رکود و بحران در جهان گردی ایران، ماهنامه اطلاعات سیاسی- اقتصادی شماره ۷۴-۱۷۳، ۱۳۸۰.
- ۲۰- سینایی، وحید، توسعه پایدار و گردشگری، ماهنامه اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۹۶-۱۳۷۵، ۹۵.
- ۲۱- قره نژاد، حسن، جایگاه عرضه در اقتصاد و سیاست‌گذاری توریسم، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۲-۵۳، ۱۳۷۸.
- ۲۲- قره نژاد، حسن، اقتصاد و سیاست‌گذاری توریسم، انتشارات مانی، ۱۳۷۴.
- ۲۳- کهرم، اسماعیل. اثرات فعالیت‌هایی جهان گردی و فراغت بر محیط زیست، فصلنامه محیط زیست، شماره چهارم، ۱۳۷۵.
- ۲۴- ماهنامه جهان گردان، شماره ۹، تیرماه ۱۳۷۷.
- ۲۵- محلاتی، صلاح الدین، آثار مثبت جهانگردی بر چشم انداز جغرافیای فضای زندگی، ماهنامه اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۵۸-۱۵۷، ۱۳۷۹.

۲۶- محمودی، فرج ا ، پراکندگی جغرافیایی ریگ زارهای مهم ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۴، ۱۳۷۳.

27. Dann.Grabam and Erik Goben,Socialogy And Tourism, in:The socialogy of Tourism, Reutledge,London, 1996.
28. Fennell. David, Ecotourism. Routledge, London, 1999.
29. Hvenegard. Clen, Ecotourism, The Journal of Tourism, Vol. 15. No. 2. 1994.
30. Orams, Marks. Marine Tourism, Routledge, London, 1999.
31. Rocbe. Maurice, Mega – Events And Micro – Modernization, in: The Sociology of Tourism. Routledge, London, 1996.
32. Tribe. Gohn, corporate strategy For Tourism, London, 1997.
33. Tlarsel. Gan, Tourism, prentic Hall, London, 1994.